

JÓZEF BRYNKUS

Uniwersytet Pedagogiczny Kraków

ORCID [0000-0002-0748-9430](https://orcid.org/0000-0002-0748-9430)

„POEMAT DLA DOROSŁYCH” – ŹRÓDŁO PRZYDATNE W EDUKACYJNYM ODCZYTYWANIU DZIEJÓW POLSKI LUDOWEJ

“A POEM FOR ADULTS” – A SOURCE USEFUL IN EDUCATIONAL UNDERSTANDING OF THE HISTORY OF PEOPLE’S POLAND

ABSTRAKT: „Poemat dla dorosłych” Adama Ważyka jest obecny w szkolnej edukacji historycznej w funkcji źródła historycznego, jako determinanta dziejów Polski Ludowej i idea, wokół której buduje się jej obraz. By zrozumieć te funkcje utworu Ważyka, należy znać podstawowe fakty z jego biografii – do czasu napisania „Poematu” (że był głównym ideologiem socrealizmu w literaturze) i kilka zasadniczych jego wypowiedzi, gdy reagował on na skutki, które nim spowodował (m.in. odżegnywanie się od ideologicznej genezy utworu). Trzeba także znać przyczyny kontestacji przez niego systemu komunistycznego (marginalizacja ze strony władz i ostracyzm środowiskowy). Znaczenie „Poematu dla dorosłych” trzeba także przedstawiać w kontekście roli, jaką władze komunistyczne wyznaczały literaturze. Utwór Ważyka został przez komunistów całkowicie przemilczany i przez to stracił, jak chce wielu, nośność ideową i faktograficzną, w oparciu o którą mogłyby się ewentualnie dokonywać przemiany w PRL.

SŁOWA KLUCZOWE: edukacja historyczna, literatura, historia i terażniejszość, podręczniki historii, system komunistyczny

ABSTRACT: “A Poem for Adults” by Adam Ważyk functions in school historical education as a historical source determining the history of People’s Poland, and an idea around which the country’s image has been shaped. To understand these functions of Ważyk’s poem, one needs to know the basic facts from his biography, preceding the time of writing “A Poem...” (that he was the main ideologist of socialist realism in Polish literature), and some of his fundamental statements in relation to his reaction to the effects his poem had brought about (for example – rejection of its ideological genesis). It is also necessary to understand the reasons for his questioning of the communist system (marginalization by the authorities and social ostracism). The meaning of “A Poem for Adults” should also be presented in the

context of the role that the communist authorities assigned to literature. Ważyk's poem was deliberately left unnoticed by the communists and thus lost – as many may wish – its ideological and factual value, on the basis of which transformations in the Polish People's Republic could have been made.

KEYWORDS: history education, literature, history and the present, history textbooks, communist system

***

Potraktowanie „Poematu dla dorosłych” Adama Ważyka jako źródła historycznego przez badacza fragmentu przeszłości, o którym mówi ten utwór, jest bardzo ryzykowne – i nie chodzi tu tylko o reakcje profesjonalnych historyków, ale także teoretyków i historyków literatury. Problem polega m.in. na tym, że tzw. klasyczny historyk, nawet dziejów najnowszych, nie posiada odpowiedniego warsztatowego przygotowania do analizy takich utworów literackich. Nie chodzi też tu o konwencję literacką. Poezja była i jest traktowana jako źródło historyczne, a udowadnianie tego może świadczyć o braku pewności co do upowszechnienia tej tezy.

Na ogół przyjmuje się, że Ważyk w swoim poemacie przedstawia pewne zjawiska społeczne występujące w pierwszej połowie lat 50. w Polsce Ludowej. Istotniejsze jest jednak to, jak i po co to robi. Wydaje się, że, aby rzetelnie i odpowiedzialnie rozwiązać ten problem, należy przypomnieć kilka podstawowych faktów z biografii autora do czasu napisania „Poematu” i kilka zasadniczych jego wypowiedzi, gdy reagował on na skutki publikacji utworu.

Współcześnie część środowisk intelektualnych, także historycznych, wbrew faktom rozpowszechnia pogląd, że Ważyka za ten utwór miała spotkać jakaś dotkliwa kara ze strony partyjnych władz, a sam jego autor miał stanąć w gronie antystalinowskich opozycjonistów¹. Jednak poza gromami literackich autorytetów,

---

¹ Adam Michnik, idąc za partyjnymi historykami, pompatycznie pisał, że Ważyk podpalił niemal lont przemian w Polsce w czasach stalinowskich, był bowiem tym pisarzem, który swoim „Poematem dla dorosłych” wstrząsnął Polską i wyprzedził potępienie Stalina przez Chruszczowa (A. Michnik, *Zapalka w dłoni Adama Ważyka*, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,13567825,zapalka-w-dloni-adama-wazyka.html> [dostęp 03.12.2022]). Podobnie: W. Władyka, *Październik '56*, Warszawa 1994, s. 20–23. Zaś Roman Graczyk zauważył, że Ważyk i inni podobni mu literaci oraz intelektualiści, dający stalinizmowi intelektualne alibi dla społecznej a nawet fizycznej „eliminacji” prawdziwych niepodległościowych działaczy nurtów antykomunistycznych, po 1956 roku, ze względu na własną partyjną wolę, próbowali stworzyć „klimat krytycznej obserwacji ekipy Gomułki” i tym samym zostali uznani – całkowicie bezpodstawnie – za koryfeuszy opozycji antydemokratycznej w PRL; por. R. Graczyk, *Demiurg. Biografia Adama Michnika*, Warszawa 2021, s. 196–197.

którzy irytowali się na „Poemat dla dorosłych”, m.in. Jarosława Iwaszkiewicza – oskarżającego Ważyka, że tym utworem przekreślił nie tylko swoją biografię, ale i ich twórczość, nic specjalnego Ważykowi się nie stało². Dziś nadinterpretuje się też pewną, nie da się temu zaprzeczyć, że mającą miejsce, prasową reakcją na „Poemat dla dorosłych”³, który został skutecznie usunięty z obiegu publicznego, w tym literackiego, czym Ważyk specjalnie się nie przejmował. W związku z tą nienadzwyczajną przecież krytyką wygłosił rytualną przy tego typu okazjach samokrytykę – wszak był uznanym komunistycznym pisarzem i w partii pozostał⁴. Po niewielkiej „kosmetyce” systemu politycznego w Polsce Ludowej w październiku 1956 r., zauważywszy, że wszystko wraca do komunistycznego porządku, choć nie do końca przez niego oczekiwanego, usprawiedliwił się też z tego, nazwijmy to, poetyckiego wybuchu, zwłaszcza wobec tych, którzy nie wiedzieli, skąd czerpał do niego inspirację. Trochę naiwnie się tłumaczył, że napisał wiersz po pijaku, albo też że zwariował⁵. Po latach, także z tego powodu, że był wręcz przez komunistyczne władze ignorowany, stał się jednym z sygnatariuszy, dość nielicznych w Polsce Ludowej epoki gomułkowskiej, protestów inteligencji. Tej inteligencji, która wyrywała się, jak pisano, „z komunistycznego odurzenia” i poczuła, że nie jest on remedium na bólczki, z powodów których zgłosiła do niego akces i go wyznawała⁶, ale też tej, która za marksistowską ortodoksją tęskniła.

Trzeba powiedzieć uczciwie, że skala zaczadzenia komunizmem w XX w. była dość duża i objęła także pisarzy z krajów demokratycznych. Ale to polskich literatów,

---

² Jarosław Iwaszkiewicz pisał emocjonalnie w swoich dziennikach 19 września 1955 r.: „Jestem oburzony na człowieka, który brał taki udział w »budowie socjalizmu« i realizmu socjalistycznego w literaturze – a potem pisze takie okrutne rzeczy. [...] Wtedy kiedy go odsunęto od żłoba [...] i ja z moim Listem do Bieruta i Felkiem Okoniem nagle się okazuję ten naiwniaczek, który wierzył we wszystko. Najgorsze jest to, że jeszcze w to wierzę”; por. J. Iwaszkiewicz, *Dzienniki 1911–1955*, http://niniwa22.cba.pl/dzienniki_1911_1955.htm [dostęp 03.11.2022].

³ Większa kara niż Ważyka – o ile w jego przypadku można mówić o jakiegokolwiek karze – spotkała Pawła Hoffmana, redaktora naczelnego „Nowej Kultury”, którego pozbawiono stanowiska, i choćby Ryszarda Kapuścińskiego, wówczas dziennikarza „Sztandaru Młodych”. Kapuściński, zbierając materiał do reportażu opartego na wątkach zawartych w „Poemacie dla dorosłych”, dowiedział się od działaczy Związku Młodzieży Polskiej, że sytuacja w Nowej Hucie jest o wiele gorsza niż w dziele Ważyka. W efekcie po ukazaniu się reportażu Kapuściński musiał na jakiś czas zrezygnować z pracy w macierzystej gazecie; por. T. Chrząstek, *Ucieczka z domu wariatów czyli o „Poemacie dla dorosłych” raz jeszcze*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, t. 6, z. 1 (11), s. 131–132.

⁴ B. Urbankowski, *Czerwona msza czyli uśmiech Stalina*, Warszawa 1998, s. 441.

⁵ O tym w dalszej części artykułu.

⁶ Warto przy tym zaznaczyć, że dla niektórych przyczyną związania się z komunistami był np. strach przed istniejącym w Polsce międzywojennej antysemityzmem; por. J. Strykowski, *Ocalony na Wschodzie*, Paryż 1991, s. 73–74.

w tym Ważyka, niespecjalnie usprawiedliwia⁷. Motywy jego pozorowanego odejścia od komunizmu i zachowanie po tym niby-ideologicznym nawróceniu powodowały, że zaufanie do Ważyka ze strony jawnych i niejawnych – krajowych oraz emigracyjnych – opozycjonistów i kontestatorów komunizmu w Polsce Ludowej, było dość ograniczone. Przyczyną tego był życiorys autora „Poematu”⁸, a i nie da się zakwestionować, że okoliczności i powody jego ideologicznej kontestacji. Zygmunt Hertz pisał m.in. w listach do Miłosza pogardliwie, że Ważyk – komunista i „prawa ręka Bermana w okresie stalinizmu, nieco wychylony” od tegoż systemu w latach 1955–1956, stale krytykujący Zachód – nie wstydził się brać pieniędzy „od kapitalistów i znienawidzonych Amerykanów”, podobnie jak i inni wywodzący się z kręgu inteligencji niby-kontestatorzy systemu władzy w Polsce Ludowej⁹.

Jednak „wyprodukowanie” przez Ważyka „Poematu dla dorosłych” dla wielu jego partyjnych kolegów, było dość sporym szokiem i rozczarowaniem. Dlatego zastosowano wobec niego środowiskowy ostracyzm. Literaci, jak ujął to w 1957 r. Józef Chałasiński, zaakceptowali kosmetykę warunków funkcjonowania po wydarzeniach z roku poprzedniego, co uzasadniali stanowiskiem, że jednak żyją w komunizmie, a nie w Sienkiewiczzu, wieszczach i mesjanizmie¹⁰. Rzeczywistość tę powinno się więc akceptować. Próbował to robić także Ważyk, ale jego towarzysze partyjni z kręgów władzy i literatury mu już nie wybaczyli, bo to oni przyjęli rolę, którą on miał poprzednio – kreowania kanonów merytorycznych, estetycznych i interpretacyjnych literatury.

---

⁷ T. Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. B. Pietrzyk, Warszawa 2010, s. 76.

⁸ Adam Ważyk, właśc. Adam Wagman (1905–1982), polski komunistyczny poeta pochodzenia żydowskiego. Po sowieckiej agresji na Polskę we wrześniu 1939 r. domagał się sowietyzacji wschodnich ziem II Rzeczypospolitej, publikując w gadzinówce „Czerwony Sztandar”. Po 1945 r. był jednym z najzagorzalszych koryfeuszów socrealizmu. O jego etycznej i politycznej postawie świadczy fakt, że zadenuncjował Ferdynanda Goetla, autora raportu o sowieckich sprawcach zbrodni katyńskiej. Ważyk z PZPR wystąpił dopiero w 1957 r., rozczarowany zmianami wprowadzanymi w PRL przez Gomułkę – nie odpowiadały jego wizji ortodoksyjnego komunizmu. Dowodzi tego fakt, że w późniejszym czasie, z pozycji rewizjonizmu, kontestował system polityczny w Polsce Ludowej. Potem był sygnatariuszem *Listu 34* w 1964 r. i protestu skierowanego do rektora Uniwersytetu Warszawskiego w 1968 r. Nie ma jednak żadnych poświadczeń, że protestował przeciw mordowaniu stoczniovców w grudniu 1970 r., robotników w Ursusie w czerwcu 1976 r. i górników z kopalni „Wujek” w 1981 r.; por. K. Niewiadomski, *Ferdynand Goetel – pisarz wyklęty*, <http://muzhp.pl/pl/c/1351/ferdynand-goetel--pisarz-wyklęty> [dostęp 20.12.2022].

⁹ Z. Hertz, *Listy do Czesława Miłosza 1952–1979*, wybór i oprac. R. Gorczyńska, Paryż 1992, s. 111, 117, 159, 160, 178, 273.

¹⁰ J. Chałasiński, *Inteligencja i naród* (tekst wydany w 1957 r.), [w:] J. Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1997, s. 14.

Faktycznego znaczenia „Poematu dla dorosłych” nie da się wszakże zrozumieć bez wskazania roli, jaką władze komunistyczne nadawały literaturze. Zawsze ceniono tę, która miała aspiracje nie tylko kreowania rzeczywistości, ale też której walorem miałyby być wierne odtworzenie życia człowieka. Ceniono, ale też obawiano się literatury, która mając takie cechy, powstawała z innych niż marksistowskich przesłanek. Nie godzono się na żadne eksperymenty formalne¹¹. Wobec literatury, która nie spełniała tych kanonów, stosowano proste narzędzia w postaci cenzury, jej konfiskowania albo niewydawania¹². I choć utwór Ważyka nie był jakąś „literacką katedrą” ani tym bardziej dokumentem opisującym i oddającym rzeczywistość powojenną w Polsce Ludowej, komuniści przezornie nie dopuścili do jego spopularyzowania. Tym samym zmarginalizowali jego potencjalną, jak chce wielu, nośność ideową i faktograficzną, w oparciu o którą mogłyby się ewentualnie dokonywać przemiany w PRL. Ale dziś fakt znalezienia się na indeksie utworu Ważyka sprawia, że „Poemat dla dorosłych”, w sumie niewielkie dziełko, żyje swoim symbolicznym znaczeniem w polskiej historiografii dotyczącej Polski Ludowej. Od jakiegoś czasu w niektórych publikacjach ustanawiany jest nawet w roli cenzury, od której rozpoczęły się przemiany w PRL po śmierci Józefa Stalina i traktowany jest jako początek końca stalinizmu. Tak funkcjonuje on zarówno w środowisku historiografii postreżimowej, tej, która się do niej odwołuje, jak też w wielu przypadkach tej, która się od niej odcina i dystansuje¹³. Przez tę ostatnią jest jednak jak źródło faktów, programowo i merytorycznie, odrzucany.

Problem jednak w tym, że ta – wyrażona literacką formą – rzeczywistość istniała. Ważyk odpowiedzialną za nią nie czynił rządzącą Polską partię komunistyczną,

---

¹¹ K. Górski, *Głos w dyskusji. Protokół z posiedzenia sekcji XVII nauk historycznych, nauk o literaturze, języku i sztuce II Kongresu Nauki Polskiej* w dn. 27. 06. 1973, Archiwum Akt Nowych [dalej AAN], Wydział Nauki i Oświaty [dalej WNiO] KC PZPR, sygn. LVIII-429, s. 39; A. Lam, *Głos w dyskusji*, ibidem, s. 137; H. Markiewicz, *Głos w dyskusji*, ibidem, s. 58.

¹² Literatura ma ambicje przedstawiania nie tylko stanów emocjonalnych, które mają utrwalić rzeczywistość, ale także szczegółowej faktografii. Z sytuacji takiej zdawali sobie sprawę także komuniści w Polsce Ludowej. Poza socrealizmem akceptowali m. in. taką twórczość literacką, która służyła propagowaniu ich wersji postępu społecznego „dzięki prawdzie życia ukazanego w dziełach prozatorskich i poezji, dzięki wadze konfliktów społecznych podejmowanych w twórczości”. *Treści edukacji historycznej*, oprac. Sektor Analiz i Programów Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej, do użytku wewnątrzpartyjnego, broszura z serii: *Z aktualnych problemów ideologicznych* (oprac. Zespół Ideologiczny Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej KC PZPR), Warszawa 1980, nr 9, KC PZPR w Warszawie, AAN w Warszawie, sygn. XXXIV-230, s. 19.

¹³ K. Rokicki „Język polski jest tak bogaty, giętka jest nasza mowa!” *Podstawowa Organizacja Partyjna Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich i jej stosunek do polityki kierownictwa partyjnego w latach 1956–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1 (19), s. 136.

ale społeczeństwo polskie ukształtowane na bazie katolickiej tradycji, które nie umiało pogodzić się z komunistycznymi rozwiązaniami społecznymi, ustrojowymi i gospodarczymi, a nawet wzorcami obyczajowymi i kulturowymi. Przecież nie da się ukryć, że plagą ówczesnej Polski było pijaństwo, rozwiązłość obyczajowa czy powszechna bieda i wiara w lepsze jutro. Ale Ważyk z pogardą pisał o: skundlonej ambicji, sznurku – krzyżyku z Częstochowy zawieszonym na szyi, wódce i chuci na kobiety, Polsce „nieczłowieczej” „wyjącej z nudów w grudniowe wieczory”¹⁴. Trudno określić przyczyny takiej pogardy Ważyka dla budowniczych Nowej Huty. Jedno jest pewne, że była ona nieuzasadniona. Nowa Huta była wtedy jeszcze placem budowy – i to takim, o który specjalnie komuniści nie dbali¹⁵, tak jak nie dbali o tych, którzy ją budowali.

Bez względu jednak na te wszystkie okoliczności – przedstawione powyżej, faktyczne losy „Poematu dla dorosłych” są na pewno przydatne do odczytywania sposobów kreowania rzeczywistości historycznej, w pojmowaniu sensu Polski Ludowej i przemian po epoce stalinowskiej, a zwłaszcza po 1956 roku – szczególnie gdy weźmie się pod uwagę niejasną genezę „Poematu”, na którą się w wielu przypadkach wskazuje. W dość powszechnej i przez to w jakiejś mierze oficjalnej wersji powstał on w 1955 roku i wydrukowano go w „Nowej Kulturze” jako autonomiczny wytwór literacki Ważyka. Jednak część badaczy dziejów literatury i samej historii PRL twierdzi, że powstał on z inspiracji środowiska partyjnego, zwanego „puławianami” jako oręż w walce z „natolińczykami”. Ważyka mieli zainspirować Jakub Berman i Roman Zambrowski, obawiający się przegranej w wewnętrznych partyjnych rozgrywkach¹⁶.

Znacznie później „Poematowi dla dorosłych” zaczęto nadawać rolę determinanty przemian kulturowych i politycznych w Polsce – i w takiej jest on często dziś przyjmowany. Trudno to jednak zaakceptować, o czym świadczy wiele faktów z okresu Polski Ludowej. Wystarczy przywołać tu „Kalendarium” wydarzeń dotyczących kryzysu 1956 roku, a opracowane na początku lat 80. XX wieku w Wydziale Nauki i Oświaty KC PZPR. Powstało ono m.in. po to, by poprzez przywołanie zdarzeń z zakresu choćby kultury i sztuki rozmyte zostały gospodarcze przesłanki kryzysu dotykającego przede wszystkim robotników. Wydanie „Poematu dla

¹⁴ A. Ważyk, *Poemat dla dorosłych*, <http://lewicowo.pl/poemat-dla-doroslych/> [dostęp 04.12.2022].

¹⁵ J. Kłaś, *Początki zorganizowanej działalności kulturalnej w Nowej Hucie*, [w:] *Nowa Huta w kulturze, kultura w Nowej Hucie*, red. J. Kłaś, M. Wąchała-Skindzier, Kraków 2019, s. 181.

¹⁶ B. Urbankowski, *op.cit.*, s. 325.

dorosłych” znalazło się w „Kalendarium” obok takich przyczyn jak: XI Sesja Rady Kultury i Sztuki (15–16 luty 1954 roku), która została uznana za początek walki ze schematyzmem i dyskusji w środowiskach twórczych; polskie wydanie „Odwilży” Ilji Erenburga, początek działalności Klub Krzywego Koła, przesłanie listu Sekretariatu KC PZPR w sprawie sytuacji w środowiskach twórczych, krytykującego „odradzanie się wpływów ideologii burżuazyjnej” w Polsce (marzec 1955 roku) i wystawa prac plastycznych w warszawskim Arsenale (lipiec 1955 roku), które poprzedziły utwór Ważyka. Owszem, wymieniono także krytykę „Poematu dla dorosłych” na naradzie aktywu partyjnego literatów z kierownictwem partii¹⁷, ale liczba wcześniejszych, wymienionych w partyjnym dokumencie, zdarzeń z obszaru kultury pokazuje wtórność postawy Ważyka. Może być ona nawet traktowana jako sondowanie, jak daleko partia pozwoli na krytykę aktualnej jej linii politycznej, bo na pewno nie ideologicznej.

„Kalendarium” to pokazuje również jeszcze jeden aspekt funkcjonowania poematu, mianowicie jego użyteczność do wykreowania w dekadzie Jaruzelskiego schematu historiozoficznego, według którego należało odczytywać i opisywać dzieje Polski Ludowej. Po latach partia oficjalnie uznała, raportem Hieronima Kubiaka na temat przyczyn kryzysów w Polsce Ludowej, że przywołanie „Poematu dla dorosłych” będzie dowodem na odradzanie się socjalistycznej moralności. Uznała więc go za element komunistycznego programowego i politycznego odrodzenia po czasach stalinowskich oraz przyjęła za jedno z wygodniejszych dla niej wyjaśnień przyczyn kryzysu w 1956 roku. Co prawda te uwarunkowania niewiele mogą nam pomóc w wyjaśnieniu znaczenia źródłowego utworu Ważyka, ale z pewnością w zrozumieniu popularyzowanych dla potrzeb szkolnych jego historiozoficznych i historiograficznych konsekwencji¹⁸. Podstawową z nich jest konwencja ujmowania utworu Ważyka jako „istotnego głosu odkłamującego zafałszowaną przez ideologię rzeczywistość”. Pokazuje się w niej, że „poeta świadomie posłużył się prowokacją i ostrą, dosadną retoryką, by pokazać prawdziwe oblicze komunistycznego rajy. Nawoływał o zauważenie istotnych wad socjalizmu i ich

---

¹⁷ *Kalendarium kryzysu*, oprac. WNiO KC PZPR, AAN w Warszawie, KC PZPR w Warszawie, sygn. LVIII–108, s. 2–4.

¹⁸ Dowodem wcale niebanalnym na to, że „Poemat dla dorosłych” współcześnie traktowany jest faktycznie jako przelomowe wręcz dzieło jest quiz na portalu Onet.pl na sto istotnych wydarzeń w XX wieku, w którym opisany jest on jako utwór krytykujący rzeczywistość Polski Ludowej w 1955 roku, M. Protaziuk, *Wielki quiz z historii XX wieku. Tylko dla wytrwałych*, <https://wiadomosci.onet.pl/nauka/quiz-z-historii-xx-wieku/qmbgly6> [dostęp 02.12.2022].

naprawienie. Poemat ten był również swoistym rachunkiem sumienia Ważyka, który długo współpracował z władzą¹⁹. Takie ujęcie jest nadinterpretacją, której sam Ważyk nigdy nie wypowiedział, ani też nie akceptował, choć wielokrotnie miał ku temu okazję.

W praktyce, w Polsce Ludowej siła sprawcza dzieła Ważyka była niewielka. Zdawała sobie z tego sprawę nawet PZPR, dla której o wiele większym niebezpieczeństwem były powstałe później i wyszydające przywódcę komunistycznej partii utwory Janusza Szpotańskiego: „Cisi i gęgacze, czyli bal u prezydenta, opera w trzech aktach z uwerturą i finałem” z 1964 roku, „Towarzysz Szmaciak” z 1977 roku i „Zemsta Towarzysza Szmaciaka” z 1984 roku. Partia bała się przede wszystkim śmieszności; sama przyznawała, że krytyki się nie boi, choć wiadomo, jaka w warunkach komunistycznej cenzury mogła być ta krytyka. Bała się także tych kontestatorów, którzy odwoływali się do idei demokratycznych, o czym świadczy jej niemal paniczna reakcja na wystawę w Arsenale twórców sztuki „niezaczadzonych” marksizmem. Dziś jednak ten wątpliwy wpływ wiersza Ważyka na dzieje Polski Ludowej przyjmuje się jako pewnik, a nawet traktuje symbolicznie i metaforycznie. Jest on obecny w szkolnych podręcznikach historii i akademickich syntezach dotyczących dziejów Polski Ludowej – i ahistorycznie ukazywany, z perspektywy zdecydowanie chronologicznie późniejszej, bo współczesnej. Wpisuje się w ten sposób w popularyzowaną przez samych polskich komunistów tezę o polskiej drodze do socjalizmu/komunizmu, dzięki której miał on być inny niż ten uniwersalny – a na pewno łagodniejszy niż sowiecki, a nawet ten w pozostałych krajach tzw. demokracji ludowej.

Dotychczasowa edukacja historyczna (biorąc pod uwagę treści zawarte w podręcznikach historii) w różny sposób przedstawiała samego Adama Ważyka, jego rolę w kreowaniu ideowych i formalnych ram socrealizmu, także sam „Poemat dla dorosłych” oraz jego znaczenie. To, że zawsze z tezą, czemu nie da się zaprzeczyć, ale też i nazbyt skrytykować, to oczywiste. Przecież sama faktografia wprowadzona do edukacji historycznej jest przedmiotem sporu, u którego podłoża tkwią ideologie i wynikające z nich aksjologie. Niestety, zdarzały się w tym edukacyjnym

---

¹⁹ Trzeba mieć świadomość tego, że takie postrzeganie utworu Ważyka staje się niemal powszechne, gdyż jest dostępne za pośrednictwem popularnego dla uczniów szkół podstawowych i średnich portalu internetowego. Ta interpretacyjna mitologizacja „Poematu dla dorosłych” utrudnia dotarcie do młodzieży z prawdziwym obrazem przemian w Polsce Ludowej w połowie lat 50.; por. *Poemat dla dorosłych – interpretacja i analiza*, <https://eszkola.pl/jezyk-polski/poemat-dla-doroslych-2639.html> [dostęp 10.12.2022].

wykorzystaniu utworu Ważyka także błędy dydaktyczne i merytoryczne. Problem w tym, że mając świadomość tego, jak edukacja historyczna wyglądała i wygląda, nauczyciele nie mają możliwości na przedstawienie wszystkich uwarunkowań związanych z genezą „Poematu dla dorosłych” i utrwalają treści oraz interpretację zawartą w podręcznikach – zwłaszcza, że dokonuje się to poprzez generalizacje i sądy wartościujące, zazwyczaj legitymizowane dowolnie wybraną faktografią²⁰.

Krytycznie rolę Adama Ważyka w dziejach polskiej literatury przedstawiła Halina Tomalska w podręczniku do nauczania historii dla szkół zawodowych w 1997 roku. Nie przywołała ona, dziś uznawanego za najgłośniejszy w jego twórczości, „Poematu dla dorosłych”, ale bezpośrednio wskazała, że dowodem na szkodliwość jego autora w kreowaniu nurtów kulturowych w Polsce Ludowej przełomu lat 50. i 60. XX stulecia był wiersz „Lud wejdzie do śródmieścia” i krytyka twórczości Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego²¹. W podręczniku teza o destrukcyjnym wkładzie Ważyka przedstawiana jest bez choćby wskazania, iż wiersz „Lud wejdzie do śródmieścia” jest agitacyjnym manifestem na rzecz przemian propagowanych w polskim społeczeństwie przez stalinizm – przemian nie tylko o charakterze gospodarczym, ale też niszczących dotychczasowe wartości społeczne i estetyczne.

Dość spójne, ale przy tym kontrowersyjne, są przedstawienia dotyczące wpływu „Poematu dla dorosłych” na kulturę i życie społeczno-polityczne w Polsce Ludowej okresu stalinizmu, które ukazały się w podręcznikach historii na początku obecnego wieku. Paradoksalnie, przywoływane przez autorów podręczników fragmenty utworu Ważyka mające dowodzić jego znaczenia są różne, a w niektórych przywołaniach zdają się być nawet przypadkowe. Włodzimierz Mędrzecki i Robert Szuchta podkreślali, że „Poemat dla dorosłych”, był pierwszym wydany w dużym nakładzie utworem literackim zawierającym jawne elementy krytyki stalinizmu. Niestety, autorzy nie za bardzo poradzi sobie z udowodnieniem tego przez odwołanie się do fragmentu utworu Ważyka – ten umieszczony w podręczniku był nazbyt filozoficzny. Oczywiście wychodził poza konwencję socrealizmu, ale nie dało się go postrzegać jako determinanty polskich dziejów, a nawet samej literatury, a przecież to chcieli osiągnąć autorzy podręcznika, umieszczając w nim

²⁰ Przykładem tego są dość swobodnie wybrane fragmenty „Poematu dla dorosłych” przytaczane na poparcie też autorów podręczników – o czym w dalszej części narracji.

²¹ H. Tomalska, *Polska i świat po 1939 roku. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1997, s. 329.

polecenie, by uczniowie za jego pośrednictwem wskazali, jaki wpływ na postawy społeczne i atmosferę życia publicznego mogą mieć utwory literackie czy inne artystyczne²². W takiej samej konwencji opisywali ukazanie się „Poematu dla dorosłych” Grzegorz Szymanowski i Piotr Trojański. Oni też wskazywali, że znalazły się z nim „znaczące postulaty” zerwania z socrealizmem w literaturze i kulturze polskiej. Ale i tu też mamy do czynienia z fragmentem wiersza Ważyka dość przypadkowym, niedającym uczniom możliwości udzielenia prawidłowej odpowiedzi na pytania o znaczenie w ogóle poematu i dlaczego miał stanowić zerwanie z socrealizmem²³. Słabością obu przedstawień jest i to, że nie ma w nich kompletnie mowy o tym, że to właśnie sam Ważyk kreował kanony merytoryczne i warsztatowe realizmu socjalistycznego. Bez takiej informacji mógłby zostać przez uczniów uznany za wręcz kontestatora stalinizmu w polskich dziejach, a nie tego niby-nawróconego.

Nie zakłamywali dziejowej rzeczywistości: Bogumiła Burda, Bohdan Halczak, Roman Maciej Józefiak i Małgorzata Szymczak, autorzy książki do nauczania historii w klasie trzeciej liceum ogólnokształcącego. Wskazali, że Ważyk był jednym z literackich pochlebców Bolesława Bieruta – polskiego stalinisty. Postawili jednak nauczycielom dość trudne zadanie związane z wykorzystaniem „Poematu dla dorosłych” jako źródła do opisu społeczeństwa polskiego w czasach stalinowskich – trudne także z tego powodu, iż przywołany przez nich fragment utworu Ważyka poprzedzał w podręczniku wydarzenia historyczne, które miał opisywać, czyli budowę Nowej Huty. Przywołali go w rozdziale: „Polska w latach 1944–1947. Tworzenie i rozbudowa struktur władzy komunistycznej”. Na dodatek na podstawie fragmentu zamieszczonego w podręczniku uczniowie mieli ukazać cechy tej warstwy społeczeństwa, z którą swoje nadzieje polityczne wiązali komuniści i traktowali ją jako swój elektorat²⁴.

---

²² „Ludzie tu chodzą byle jak, w drelichach / szybko się kobiety u nas starzeją / Kiedy nie chcemy mówić wprost o ziemi, wtedy mówimy niebo nie jest puste / Za oceanem w obłokach się kłębi / apokalipsa, tu przechodzień kłęka... / Kiedy nie chcemy mówić wprost o ziemi, wtedy mówimy niebo nie jest puste”, „Poemat dla dorosłych”, cyt. za: W. Mędrzecki, R. Szuchta, *U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze. Podręcznik 3. Gimnazjum*, Warszawa 2001, s. 361–362.

²³ „Przybiegli, wołali w socjalizmie skaleczony palec nie boli, skaleczyli sobie palec. Poczuli. Zwątpili [...] Upominamy się o jasne prawdy, o zboże wolności, o rozum płomienny”, „Poemat dla dorosłych”, cyt. za: G. Szymanowski, P. Trojański, *Ludzie i epoki. Historia. Klasa 3. Liceum Ogólnokształcące. Liceum profilowane. Technikum*, Kraków 2004, s. 260–261.

²⁴ „Ze wsi miasteczek wagonami jadą [...] wyjące z nudy w grudniowe wieczory”, „Poemat dla dorosłych”, cyt. za: B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak. *Historia 3. Historia najnowsza. Podręcznik. Zakres rozszerzony*, Gdynia 2004, s. 283, 289.

W standardzie traktowania utworu Ważyka jako jednego ze świadectw odwilży, ale też z uwzględnieniem niechlubnej przeszłości samego autora – jako gorliwego piewcy systemu stalinowskiego – przedstawiony został uczniom „Poemat dla dorosłych” w podręczniku wydawnictwa Stowarzyszenia Oświatowców Polskich. Trzeba przyznać, że przez jego autorów jako dowód odejścia od socrealizmu dobrany został właściwy fragment dzieła Ważyka mówiący o spracowanych ludziach, przemęczonych i konających na zawał serca²⁵. Taka rzeczywistość w dziełach socrealistycznych nie była obecna. W podobnym klimacie, ale też jako świadectwo nowych prądów kulturowych, przesiąkniętych wpływami zachodniego świata, prezentował go Maciej Przybyliński, który zrównał „Poemat dla dorosłych” z utworami pisarzy faktycznie krytykujących rzeczywistość Polski Ludowej i niemieszczących się w formalnych i ideowych ramach literatury socrealistycznej²⁶.

Całkiem współcześnie – w wydanym w tym roku podręczniku do niezwykle spopularyzowanego przez media, z racji podjęcia choćby decyzji o jego nauczaniu, przedmiotu szkolnego, czyli historii i teraźniejszości – sam *Poemat dla dorosłych* nie jest przywoływany nawet z tytułu, ale jego autor owszem. Przedstawiany jest on w gronie tych, którzy ulegli złudzeniom komunizmu i podjęli twórczość w duchu i formie socrealizmu, jednak z czasem się zreflektowali. Autorzy podręcznika wydawnictwa WSiP nie podają jednak przyczyn tego odcięcia się od komunizmu²⁷.

Reasumując – niewątpliwie najgłośniejszy utwór Adama Ważyka może być przydatny nie tyle dla zrozumienia okoliczności kontestacji systemu komunistycznego przez autora „Poematu dla dorosłych” czy wpływu literatury na postawy społeczne, ale przede wszystkim dla wykazania w edukacji historycznej w jaki sposób nadaje się symboliczne znaczenie użytecznym współcześnie faktom historycznym. Ale przy tym jego wykorzystanie w nauczaniu historii wymaga od nauczyciela i uczniów wnikliwej wiedzy o dziejach Polski Ludowej, a także współczesności.

---

²⁵ Z.T. Kozłowska, I. Unger, P. Unger, S. Zając, *Historia. Poznajemy przeszłość. Od 1939 roku do czasów współczesnych. Podręcznik dla liceum kształcącego. Klasa 3, zakres rozszerzony*, Toruń 2007, s. 217.

²⁶ M. Przybyliński, *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Podręcznik klasa 3. Liceum i technikum. Poziom podstawowy i rozszerzony*, Warszawa 2007, s. 236.

²⁷ I. Modzelewska-Rysak, L. Rysak, K. Wilczyński, A. Cisek, *Historia i teraźniejszość. Podręcznik dla liceum i technikum. Zakres podstawowy*, Warszawa 2022, s. 133.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- AAN w Warszawie, Kalendarium kryzysu, Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR, sygn. LVIII–108.
- AAN w Warszawie, Protokół z posiedzenia sekcji XVII nauk historycznych, nauk o literaturze, języku i sztuce II Kongresu Nauki Polskiej w dn. 27. 06. 1973, Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR, sygn. LVIII–429.
- AAN w Warszawie, Treści edukacji historycznej, oprac. Sektor Analiz i Programów Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej, do użytku wewnątrzpartyjnego, broszura z serii: Z aktualnych problemów ideologicznych (oprac. Zespół Ideologiczny Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej KC PZPR), Warszawa 1980, nr 9, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXXIV–230.

Opracowania

- Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Szymczak M., *Historia 3. Historia najnowsza. Podręcznik. Zakres rozszerzony*, Gdynia 2004.
- Chałasiński J., *Inteligencja i naród* (tekst wydany w 1957 r.), [w:] J. Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1997.
- Chrząstek T., *Ucieczka z domu wariatów czyli o „Poemacie dla dorosłych” raz jeszcze*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, t. 6, z. 1 (11).
- Graczyk R., *Demiurg. Biografia Adama Michnika*, Warszawa 2021.
- Hertz Z., *Listy do Czesława Miłosza 1952–1979*, wybór i oprac. R. Gorczyńska, Paryż 1992.
- Iwaskiewicz J., *Dzienniki 1911–1955*, http://niniwa22.cba.pl/dzienniki_1911_1955.htm [dostęp 03.11.2022].
- Kłaś J., *Początki zorganizowanej działalności kulturalnej w Nowej Hucie*, [w:] *Nowa Huta w kulturze, kultura w Nowej Hucie*, red. J. Kłaś, M. Wąchała-Skindzier, Kraków 2019.
- Kozłowska Z.T., Unger I., Unger P., Zajac S., *Historia. Poznajemy przeszłość. Od 1939 roku do czasów współczesnych. Podręcznik dla liceum kształcącego. Klasa 3, zakres rozszerzony*, Toruń, 2007.
- Mędrzecki W., Szuchta R., *U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze. Podręcznik 3. Gimnazjum*, Warszawa 2001.
- Michnik A., *Zapalka w dłoni Adama Ważyka*, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,13567825,zapalka-w-dloni-adama-wazyka.html> [dostęp 03.12.2022];
- Modzelewska-Rysak I., Rysak L., Wilczyński K., Cisek A., *Historia i terażniejszość. Podręcznik dla liceum i technikum. Zakres podstawowy*, Warszawa 2022.
- Niewiadomski K., *Ferdynand Goetel – pisarz wyklęty*, <http://muzhp.pl/pl/c/1351/ferdynand-goetel--pisarz-wyklty> [dostęp 20.12.2022].

Poemat dla dorosłych – interpretacja i analiza, <https://eszkola.pl/jezyk-polski/poemat-dla-doroslych-2639.html>, [dostęp 10.12.2022].

Protaziuk M., *Wielki quiz z historii XX wieku. Tylko dla wytrwałych*, <https://wiadomosci.onet.pl/nauka/quiz-z-historii-xx-wieku/qmbgly6>, [dostęp 02.12.2022].

Przybyliński M., *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Podręcznik klasa 3. Liceum i technikum. Poziom podstawowy i rozszerzony*, Warszawa 2007.

Rokicki K., „*Język polski jest tak bogaty, giętka jest nasza mowa!*”. *Podstawowa Organizacja Partyjna Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich i jej stosunek do polityki kierownictwa partyjnego w latach 1956–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1 (19).

Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. B. Pietrzyk, Warszawa 2010.

Strykowski J., *Ocalony na Wschodzie*, Paryż 1991.

Szymanowski G., Trojański P., *Ludzie i epoki. Historia. Klasa 3. Liceum Ogólnokształcące. Liceum profilowane. Technikum*, Kraków 2004.

Tomalska H., *Polska i świat po 1939 roku. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1997.

Urbankowski B., *Czerwona msza czyli uśmiech Stalina*, Warszawa 1998.

Ważyk A., *Poemat dla dorosłych*, <http://lewicowo.pl/poemat-dla-doroslych/> [dostęp 04.12.2022].

Władyka W., *Październik '56*, Warszawa 1994.

